

Władysław Właźlak

Rozwój terytorialny powiatów województwa łódzkiego w latach 1919-1999

1. W okresie międzywojennym

Wraz z odrodzeniem się Rzeczypospolitej po okresie niewoli narodowej zaistniała potrzeba ustanowienia nowego podziału terytorialnego państwa. Na mocy ustawy z 2 sierpnia 1919 r. dawne Królestwo Polskie zostało podzielone na 5 województw. Wśród nowo powstałych jednostek terytorialnych znalazło się województwo łódzkie¹. Mimo, iż siedzibą władz wojewódzkich była Łódź, to jednak część urzędów początkowo pozostała w dawnych miastach gubernialnych w Kaliszu i Piotrkowie Trybunalskim. W skład województwa łódzkiego weszły następujące powiaty: brzeziński, kaliski, kolski, koniński, łaski, łęczycki, łódzki, piotrkowski, radomszczański, sieradzki, słupecki, turecki i wieluński. Ten stan terytorialny województwa nie był ostateczny. Rozporządzeniem Rady Ministrów z 7 stycznia 1932 r. powiat słupecki został włączony do powiatu konińskiego². W kilka lat później tę część Wielkopolski ostatecznie zintegrowano z tą prastarą dzielnicą Polski. 1 kwietnia 1938 r. wyłączono z obszaru województwa łódzkiego powiat kaliski, kolski, koniński i turecki przyłączając je do województwa poznańskiego³. W miejsce utraconego obszaru województwo łódzkie zostało wzbogacone o nowe nabytki terytorialne w kierunku północnym i wschodnim. Na podstawie ustawy z 9 kwietnia 1938 r., która obowiązywała od 1 kwietnia 1939 r.⁴ z województwa warszawskiego wyłączono powiat kutnowski, łowicki, skierniewicki i rawski przyłączając je do województwa łódzkiego. Z

¹ Dziennik Praw Państwa Polskiego 1919, nr 65, poz. 395; M. Kallas, *Historia ustroju Polski X-XX w.*, Warszawa 1997, s. 330.

² Rozporządzenie to obowiązywało od 1 IV 1932 r. – Dziennik Ustaw (dalej: Dz. U.) 1932, nr 6, poz. 34.

³ Dz. U. 1938, nr 46, poz. 350.

⁴ Dz. U. 1938, nr 27, poz. 240.

kolei od województwa kieleckiego odłączono powiat konecki⁵ i opoczyński, który na mocy wspomnianej ustawy przyłączono do województwa łódzkiego.

Oprócz tych zmian w strukturze powiatowej województwa doszło też do kilku korekt granicznych między powiatami, które przyczyniły się do zmiany granicy między województwem poznańskim i łódzkim. 31 marca 1938 r. z powiatu kaliskiego wyłączono następujące gromady: Czartki Wielkie, Gać Warcką i Góra przyłączając je do powiatu sieradzkiego. Z tego ostatniego powiatu wyłączono gromadę Orzeżyn, wieś Żeliszaw i Kolonię Żeliszaw przyłączając je do powiatu kaliskiego⁶. Niestety nie były to jedyne korekty graniczne. W okresie międzywojennym przeprowadzono także szereg zmian granicznych między powiatami wewnątrz województwa łódzkiego. W 1924 r. rozporządzeniem Rady Ministrów z 26 grudnia tr. obowiązującego od 1 lipca wyłączono wieś Ludwików, Stróżę i Wiśniową Górę z powiatu brzezińskiego przyłączając je do powiatu łódzkiego⁷. Kilka lat później na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z 23 marca 1927 r. obowiązującego od 1 kwietnia z powiatu łowickiego wyłączono wieś Bartniki, Grabie, Grabina, Mścichy, Radziwiłłów, Radziwiłłów Folwark i Zabudziska przyłączając je do powiatu skierniewickiego⁸. W następnym roku 1 kwietnia wyłączono z powiatu łączyckiego wsie Aniołów i Krogulec i przyłączano do powiatu łódzkiego⁹. Dokładnie w rok później z powiatu radomszczańskiego wyłączono wieś Puszcza przyłączając ją do powiatu piotrkowskiego¹⁰.

Ostatecznie w okresie międzywojennym ustalił się następujący podział terytorialny powiatów oraz gmin miejskich i wiejskich województwa łódzkiego:¹¹

1. Powiat brzeziński obejmował gminy: Będków, Biała, Bratoszewice, Brzeziny, Ciosny, Długie, Dmosin, Dobra, Gałkówka, Głowno, Koluszki, Lipiny, Łazisko, Łaznów, Mikołajów, Mroga Dolna, Niesułków, Popień i Tomaszów Mazowiecki¹²,

⁵ Z wyjątkiem gminy Bliżyn, Skarżysko-Kamienna i Szydłowiec.

⁶ Dz. U. 1938, nr 19, poz. 152.

⁷ Dz. U. 1924, nr 32, poz. 328.

⁸ Dz. U. 1927, nr 31, poz. 268.

⁹ Dz. U. 1928, nr 16, poz. 130.

¹⁰ Dz. U. 1929, nr 20, poz. 189.

¹¹ Dziennik Urzędowy Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego (dalej: Dz. U. WŁ.) 1935, nr 28, poz. 385.

¹² Do 17 VIII 1926 r. obowiązywała nazwa Tomaszów – Monitor Polski 1926, nr 196, poz. 561.

2. Powiat konecki obejmował gminy: Borkowice, Chlewiska, Czeremno, Duraczów, Gowarczów, Góry Mokre, Końskie, Miedzierza, Pijanów, Przedbórz, Radoszyce, Ruda Malenicka, Skotniki i Sworzyce¹³,
3. Powiat kutnowski obejmował gminy: Błonie, Dąbrowice, Dobrzelin, Krośniewice, Krzyżanówek, Kutno, Łanięta, Oporów, Plecka Dąbrowa, Rduć, Sójki, Wojszyce i Żychlin,
4. Powiat łaski obejmował gminy: Bałucz, Buczek, Chocim, Dąbrowa Rusiecka, Dłutów, Dobroń, Górka Pabianicka, Lutomiernsk, Łask, Pabianice, Pruszków, Sędziejowice, Szczerców, Widawa, Wodzierady, Wygietłów, Zapolice i Zelów,
5. Powiat łęczycki obejmował gminy: Chociszew, Dalików, Gastków, Grabów, Leśmierz, Łęczyca, Mazew, Ozorków, Piaskowice, Piątek, Poddębice, Rogoźno, Sobótka, Tkaczew, Topola, Tum i Witonia,
6. Powiat łowicki obejmował gminy: Bąków, Bolimów, Bielawy, Dąbkowice, Domaniewice, Jeziorko, Kiernożia, Kompina, Lubianków, Łowicz, Łyszkowice i Nieborów,
7. Powiat łódzki obejmował gminy: Aleksandrów, Babice, Bełdów, Brójce, Brużyce, Bruss, Chojny, Czarnocin, Gospodarz, Konstantynów, Kruszów, Lućmierz, Łagiewniki, Nowosolna, Puczniew, Radogoszcz, Rąbień, Tuszyn, Wistkino i Zgierz,
8. Powiat opoczyński obejmował gminy: Białaczów, Drzewica, Goździków, Janków, Klwów, Kszczonów, Kuniczki, Machory, Niewieszyn, Opoczno, Ossa, Owczary, Przysucha, Radonia, Rusinów, Skrzyńsko, Studzianna, Stuzno, Topolice, Unewel, Wielka Wola i Zajączków¹⁴,
9. Powiat piotrkowski obejmował gminy: Bełchatów, Bełchatówek, Bogusławice, Bujny Szlacheckie, Chabielice, Golesze, Gorzkowice, Grabica, Kamieńsk, Kleszczów, Kluki, Krzyżanów, Łęczno, Łękawa, Parzniewice, Piotrków Trybunalski, Podolin, Ręczno, Rozprza, Sulejów, Szydłów, Uszczyn, Wadlew i Woźniki,
10. Powiat radomszczański obejmował gminy: Brudzice, Brzeźnica, Dąbrowa Zielona, Dmenin, Dobryszycy, Garnek, Gidle, Gosławice, Kłomnice, Kobbiele, Ko-

¹³ Dz. U. WŁ 1948, nr 21, poz.49.

¹⁴ Dz. U. WŁ 1948, nr 21, poz. 49.

nary, Koniecpol, Kruszyna, Maluszyn, Masłowice, Pajęczno, Pławno, Przeręb, Radomsko¹⁵, Radziechowice, Rząśnia, Sulmierzyce, Wielgomłyny, Zamoście i Żytno,

11. Powiat rawski obejmował gminy: Biała Rawska, Boguszyce, Budziszewice, Czerniewice, Góra, Goratowice, Inowłódz, Lubania, Lubochnia, Marianów, Nowe Miasto, Rawa Mazowiecka, Regnów, Rzeczyca, Stara Wieś, Wałowice i Żelechlin,
12. Powiat sieradzki obejmował gminy: Barczew, Bartochów, Bogumiłów, Brzeźnio, Charłupia Mała, Godynice, Gruszyccze, Klonowa, Krokocice, Majaczewice, Męka, Rossoszyca, Sieradz, Szadek, Warta, Wierzchy, Wojsławice, Wróblew, Zadzim, Zduńska Wola i Złoczew,
13. Powiat skierniewicki obejmował gminy: Dębowa Góra, Doleck, Głuchów, Grzymkowice, Korabiewice, Kowiesy, Skierniewka, Słupia i Skierniewice,
14. Powiat wieluński obejmował gminy: Bolesławiec, Chotynin, Czastary, Działoszyn, Dzietrzkowice, Galewice, Kamionka, Kielczygłów, Konopnica, Kurów, Kuźnica Grabowska, Lututów, Mierzyce, Mokrsko, Naramice, Praszka, Radoszewice, Rudniki, Siemkowice, Skomlin, Skrzynki, Skrzynno, Sokolniki, Starzenice, Wydrzyn, Wieluń i Wieruszów,

Ten stan struktury terytorialnej powiatów województwa łódzkiego nie był jednak kompletny. Należało jeszcze uwzględnić problem tzw. miast wydzielonych, czyli powiatów grodzkich. Na podstawie dekretów o samorządzie miejskim i o tymczasowej ordynacji powiatowej dla obszarów byłego zaboru rosyjskiego, powiatem miejskim mogły zostać miasta liczące powyżej 25 000 mieszkańców¹⁶. Na terenie województwa łódzkiego taką liczbę mieszkańców przekroczyły następujące miasta: Łódź, Pabianice, Piotrków Trybunalski i Zgierz. Niestety, mimo iż miasta te spełniały wspomniany wymóg nie od razu stały się siedzibami władz powiatów grodzkich. 1 sierpnia 1927 r. w Tomaszowie Mazowieckim utworzono ekspozyturę starostwa powiatowego, zaś Zgierz dopiero w 1933 r. na równi z Pabianicami, Piotrkowem Trybunalskim i Tomaszowem Mazowieckim został zaliczony do grupy miast wydzielonych. Ponadto należy zauważyć, iż podobnie wyglądała sprawa Łodzi. W 1928 r. na terenie tego miasta działały dwie ekspozyтуры staro-

¹⁵ Do 13 IX 1922 r. obowiązywała nazwa Noworadomsk – Monitor Polski 1922, nr 220, poz. 149.

¹⁶ Dziennik Praw Państwa Polskiego 1919, nr 13, poz. 140 i 141.

stwa grodzkiego, zaś na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z 27 kwietnia 1932 r. Łódź stanowiła oddzielny powiat miejski¹⁷.

Powyższa organizacja powiatowa nie uległa zmianom do czasu upadku II Rzeczypospolitej. W czasie II wojny światowej władze niemieckie zreorganizowały strukturę administracyjno-terytorialną okupowanej Polski w wyniku, której zostało zlikwidowane województwo łódzkie¹⁸.

2. W Polsce Ludowej

Po zakończeniu działań wojennych na terytorium Polski organizowano administrację lokalną, znosząc równocześnie wszelkie podziały administracyjne wprowadzone przez władze niemieckie. Na obszarze województwa łódzkiego, podobnie jak przed wybuchem II wojny światowej istniało 14 powiatów: brzeziński, konecki, kutnowski, łaski, łęczycki, łowicki, łódzki, opoczyński, piotrkowski, radomszczański, rawski, sieradzki, skierniewicki i wieluński oraz 4 miasta wydzielone: Pabianice, Piotrków Trybunalski, Tomaszów Mazowiecki i Zgierz¹⁹. Ten stan uległ zmianie w 1950 r., kiedy to na mocy ustawy z 8 czerwca tr. z województwa łódzkiego wyłączono powiat konecki i opoczyński, które włączono do województwa kieleckiego²⁰. W rok później wprowadzono drobną korektę graniczną pomiędzy województwem poznańskim i łódzkim. Z powiatu tureckiego wyłączono gromadę Głaniszew i włączono ją do powiatu sieradzkiego²¹. Kolejne zmiany graniczne nastąpiły w 1952 r., kiedy z powiatu wieluńskiego wyłączono obszar leśny Drabiki, przyłączając go do powiatu częstochowskiego, który w tym czasie należał już do województwa katowickiego. Do wspomnianego powiatu przyłączono także gromady: Broniszew Nowy, Broniszew Stary, Grabówka i Jamno, które uprzednio należały do powiatu radomszczańskiego²². W tym samym roku na północy województwa łódzkiego do powiatu kutnowskiego przyłączono obszar leśny Dobra Strzeleckie, które to terytorium wcześniej należało do powiatu gostyńskiego w województwie warszawskim²³.

¹⁷ M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego XIX i XX wieku*, Warszawa 1974, s. 80-81.

¹⁸ K. M. Pośpieszański, *Polska pod niemieckim prawem, 1939-1945*, Poznań 1946, s. 10.

¹⁹ Dz. U. WŁ 1948, nr 21, poz. 49.

²⁰ Dz. U. 1950, nr 28, poz. 255.

²¹ Dz. U. 1950, nr 57, poz. 511.

²² Dz. U. 1952, nr 20, poz. 131.

²³ Dz. U. 1952, nr 23, poz. 149.

Po dokonaniu tych zmian w administracji terytorialnej województwa łódzkiego w 1954 r. nastąpiły kolejne. Z powiatu kępińskiego w województwie poznańskim wyłączono gromady: Podzamcze i Wyszanów włączając je do nowo utworzonego powiatu wierszowskiego w województwie łódzkim. Zaś z powiatu wieluńskiego wyłączono gromady: Czajków, Dębicze, Kraszewice, Kuźnica Grabowska i Mielcuchy przyłączając je do nowo utworzonego powiatu ostrzeszowskiego w województwie poznańskim²⁴. Z powiatu kutnowskiego wyłączono gromadę Kąty przyłączając ją do powiatu włocławskiego w województwie bydgoskim. Z powiatu łowickiego wyłączono gromadę Lubiaków i włączono ją do powiatu gostyńskiego w województwie warszawskim. Z powiatu radomszczańskiego wyłączono część gromady Lipie i włączono ją do powiatu częstochowskiego w województwie katowickim. Powiat radomszczański utracił jeszcze gromadę Wąsosz na rzecz powiatu włoszczowskiego w województwie kieleckim. Natomiast z powiatu rawskiego wyłączono część następujących gromad: Bełk, Janów, Pobiedna i Wólka Gostomska przyłączając je do powiatu grójeckiego w województwie warszawskim²⁵. W powiecie sieradzkim wyłączono gromadę Góra i część gromady Wojków. Pierwszą włączono do powiatu tureckiego, drugą zaś do powiatu kaliskiego w województwie poznańskim. Do tegoż województwa w ramach powiatu kępińskiego wyłączono gromadę Palaty z powiatu wieluńskiego. Oprócz obszarów, które województwo łódzkie utraciło były też nowe nabytki terytorialne. Z województwa kieleckiego z powiatu włoszczowskiego pozyskano gromady: Gościęciny i Sielpia Duża, które włączono do powiatu radomszczańskiego. Z tego samego województwa przejęto jeszcze inne gromady, które włączono do powiatu rawskiego. Chodziło o następujące gromady: Wólka Ligienzowska i Ulaski Gostomańskie z powiatu opoczyńskiego oraz gromadę Waliska z powiatu radomszczańskiego. Do powiatu wieluńskiego przyłączono gromadę Podbolesławiec wyłączając ją z powiatu kępińskiego w województwie poznańskim oraz gromadę Zawisna z powiatu oleskiego w województwie opolskim. Natomiast do powiatu kutnowskiego przyłączono część gromady Luszyn wyłączając ją z powiatu gostyńskiego w województwie warszawskim²⁶. Oprócz zmian granicznych województwa łódzkiego przeprowadzonych w 1954 r., doszło także do przesunięć granic między powiatami wewnątrz województwa. Z powiatu radomszczańskiego

²⁴ Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi (dalej: Dz. U. WRN) 1954, nr 11, poz. 40.

²⁵ Dz. U. WRN 1956, nr 3, poz. 9.

²⁶ Dz. U. WRN 1954, nr 1, poz. 39.

wyłaczono gromady: Aleksandrów, Bogumiłów, Faustynów i Karolów i włączono je do powiatu piotrkowskiego²⁷.

Do największych zmian administracyjno-terytorialnych na terenie województwa łódzkiego doszło w latach 1954-1956, co w części zostało już zaprezentowane. Prawdziwą rewolucję w tej materii spowodowało zlikwidowanie gmin wiejskich i gromad oraz powołaniem nowych gromad, a także utworzenie kilku nowych powiatów. Na podstawie *Ustawy o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych* z 25 września 1954 r.²⁸ powstały gromady, jako podstawowe jednostki podziału terytorialnego. Następnie na terenie województwa łódzkiego ustanowiono nowy podział terytorialny powiatów. 11 sierpnia tr. utworzony został powiat wierszowski. W rok później 12 listopada uchwałą Rady Ministrów erygowano kolejne powiaty: bełchatowski, pajęczański i poddębicki, które formalnie rozpoczęły działalność 1 stycznia 1956 r. W związku z tym dokonano licznych przesunięć granicznych powiatów, z których utworzono nowe powiaty, a także granicy z województwem poznańskim. Tutaj, bowiem dokonano wymiany okolicznych gromad. Po tych zmianach województwo łódzkie posiadało następującą strukturę administracyjno-terytorialną.²⁹

1. Powiat bełchatowski obejmował gromady: Bińków, Bujny Szlacheckie, Chabielice, Dobrzelów, Domiechowice, Gręboszów, Grocholice, Janów, Kamień, Kaszewice, Kącik, Kleszczów, Kluki, Lubiec, Łękawa, Łękińsko, Parzno, Ruszczyń, Sromutka, Suchcice i Wadlew oraz miasto Bełchatów,
2. Powiat brzeziński obejmował gromady: Anderespol, Będków, Borowa, Bratoszewice, Bronowice, Chrusty Nowe, Dąbrówka Duża, Domosin, Dobra, Drzazgowa Wola, Gałków Duży, Gałkówka Kolonia, Janków, Jezów, Kalonka, Katarzynów, Kołacin, Koźle, Lipiny, Łaznów, Nadolna, Niesułków, Niewiadów, Olaszowa, Popielawy, Prażki, Redzeń Stary, Rogów, Rokiciny, Różyca, Skoszewy Stare, Swędów, Ujazd, Wierzchy, Wola Cyrusowa, Wola Łokotowa, Zaborów i Zawada oraz miasta: Brzeziny, Koluszki i Stryków,
3. Powiat kutnowski obejmował gromady: Bedlno, Bielawki, Byszew, Cygany, Czerwonka, Dąbrowice, Długie, Dobrzelin, Emilianów, Gołębiew Nowy, Gołębiew Stary, Kaszewy Kościelne, Kruki, Krzyżanów, Łanięta, Mikstał, Miłonice,

²⁷ Dz. U. 1953, nr 41, poz. 181.

²⁸ Dz. U. 1954, nr 43, poz. 191.

Mirosławice, Młogoszyn, Mnich, Nowa Wieś, Nowe, Oporów, Ostrowy, Plecka Dąbrowa, Pniewo, Podczachy, Przyzórz, Rdutów, Ruszki, Siemianów, Sójki, Strzegocin, Strzelce, Śleszyn, Załusin i Zagórze oraz miasta: Krośniewice, Kutno i Żychlin,

4. Powiat łaski obejmował gromady: Bałucz, Barycz, Brodnia, Buczek, Chechło, Chociw, Chorzeszów, Czestków, Dąbrowa Widawska, Dłutów, Dobroń, Dzbanki, Gorczyń, Grabia, Kociszew, Kodrań, Kolumna – Las, Ksawerów, Kwiatkowice, Ldzań, Lutomiernik, Laskowice, Marzenin, Mierzączka Duża, Ochle, Okup Wielki, Osieczno, Paprotnia, Pawlikowice, Petrykozy, Podule, Porszewice, Pożdżenice, Pruszków, Przatów, Rembieszów, Restarzew Cmentarny, Rusiec, Sędziejowice, Siedlce, Szczercowska Wieś, Szczerców, Walewice, Widawa, Wiewiórczyn, Wodzierady, Wola Kleszczowa, Wola Wiązowa, Wrzeszczewice, Wygiełzów, Zapolice i Żytowice oraz miasto Łask i osiedle Zelów,
5. Powiat łęczycki obejmował gromady: Balków, Besiekiery, Błonie, Byszew Grabowski, Chociszew, Chorki, Czerników, Daszyna, Florentynów, Gaj, Gawrony, Góra Małgorzaty, Grabów, Janków, Kadzidłowa, Leśmierz, Leźnica Mała, Lorenki, Marynki, Mazew, Parzęczew, Piaski, Piątek, Różyce Żmijowe, Siedlec, Sierpów, Sobień, Sobótka, Sokolniki, Solca Wielka, Śladów Górny, Świnice Warckie, Topola Katowa, Topola Królewska, Węglewice, Wilczkowice, Witonina, Witów, Wola Niedźwiedzia, Wypychów i Zagaj oraz miasta: Łęczyca i Ozorków,
6. Powiat łowicki obejmował gromady: Antoniew, Bąków Górny, Bednary, Bełchów, Bielawy, Bobrowniki, Bochen, Boczki, Boczki Domaradzkie, Bolimów, Borów, Chaśno, Chruślin, Domaniewice, Jamno, Kiernozia, Kocierzew, Kompina, Krępa, Kurabka, Lasocin, Lubianków, Łaźniki, Łyszkowice, Mastki, Mąkolice, Mysłaków, Nieborów, Niedzielska, Niedźwiadka, Osiek, Oszkowice, Pilszów, Popów, Popów k. Główna, Skaratki, Sobota, Stachlew, Stępów, Trzcinka, Waliszew, Wola Szydłowiecka, Zakulin, Zawady, Zduny i Złaków Kościelny oraz miasta: Głowno i Łowicz,
7. Powiat łódzki obejmował gromady: Andrzejów, Beldów, Biała, Brójce, Brużyca Wielka, Czarnocin, Dalków, Emilia, Gospodarz, Górki Małe, Krotniki, Kalinko,

²⁹ Podział administracyjny Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1956, s. 80-89.

- Kazimierz, Kruszów, Kuciny, Kurowice, Nowosolna, Proboszczewice, Puczniew, Rąbień, Ruda – Bugaj, Rzgów, Smardzew, Szydłów, Szynczyce, Wiskitno, Wiśniowa Góra, Wodzin i Zofiówka oraz miasta: Aleksandrów Łódzki, Konstantynów Łódzki i Tuszyn,
8. Powiat miejski Pabianice,
 9. Powiat pajęczański obejmował gromady: Biała, Bogumiłowice, Brzeźnica Nowa, Chorzenice, Chorzew, Dubidze, Dworszowice Pakoszowe, Działoszyn, Gajęcice, Huta, Kiełczygłów, Konstantynów, Krzczów, Lipnik, Makowiska, Ożegów, Pajęczno³⁰, Prusicko, Raciszyn, Rząśnia, Siemkowice, Stróża, Sulmierzyce, Szczyty, Trębaczew, Wiewiec, Wistka, Wólka Prusicka i Zamoście,
 10. Powiat piotrkowski obejmował gromady: Adamów, Baby, Bogdanów, Borysów, Dobrenice, Gałkowice, Gazomia Stara, Golesze, Gomulin, Gorzędów, Gorzkowice, Grabice, Jarosty, Kamieńsk, Komorniki, Kuznocin, Lubień, Łęczno, Łęki Szlacheckie, Mierzyn, Milejów, Moszczenia, Niehcice, Parzniewice, Plucice, Polichno, Poniatów, Przysłów, Raków, Ręczno, Rękoraj, Rozprza, Siomki, Sobaków, Srocko, Stobnica, Straszów, Szydłów, Trzepnica, Wiaderno, Wola Krzysztoporska, Wolbórz, Woźniki, Żerechowa i Żeronie oraz miasto Sulejów,
 11. Powiat miejski Piotrków Trybunalski,
 12. Powiat poddębicki obejmował gromady: Bałdrzychów, Biernacice, Budzynek, Charchów Pański, Dalików, Domaniew, Dominikowice, Drużbin, Drwalew, Gastków, Góra Bełdrzychowska, Jeźów, Lubola, Ładawy, Miniszew, Niemyśłów, Niewiesz, Orzeszków, Pęczniew, Praga, Przekora, Saków, Siedlątków, Tur, Wierzchy, Wilanów, Wilczków, Wilczyca, Zadzim i Zyгры oraz miasta: Poddębice i Uniejów,
 13. Powiat radomszczański obejmował gromady: Bartodzieje Bankowe, Bąkowa Góra, Borowno, Borzykowa, Brudzice, Chrzanowice, Cielętniki, Ciężkowice, Dąbrowa Zielona, Dmenin, Dobryszce, Garnek, Gidle, Gomunice, Gosławice, Huta Drewniana, Jedlno Poduchowne, Kietlin, Kłomnice, Kobile Wielkie, Kordrąb, Koniecpol Stary, Kraszewice, Kruszyna, Krzemieniewice, Krzętów, Lgota Wielka, Ładzice, Łęg, Łysiny, Maluszyn, Masłowice, Okołowice, Orzechów,

³⁰ Pajęczno uzyskało prawa miejskie w 1958 r. – *Miasta polskie w tysiącleciu*, pod red. S. Pazyry, t. II, Wrocław 1967, s. 63.

- Pacierzów, Piaski, Pławno, Płoszów, Przerąb, Rzejowice, Rzerzęczyca, Silnica, Silniczka, Skrzydlów, Soborzyce, Sokola Góra, Stobiecko Miejskie, Strzałków, Teklinów, Wielgomłyny, Witkowice, Włynice, Wola Blakowa, Zagórze, Zakrzówek, Zawada i Żytno oraz miasta: Koniecpol i Radomsko,
14. Powiat rawski obejmował gromady: Babsk, Bieliny, Boguszyce, Budziszewice, Bukowiec, Chrzaszczewek, Cielądz, Czerniewice, Glinnik, Gortatowice, Inowłódz, Julianów, Kaleń, Kłopotczyn, Komorów, Królowa Wola, Krzemienia, Kurzeszyn, Lewin, Lubania, Lubochnia, Lubocz, Narożna, Niwna, Ossowice, Pobieźna, Podkonice Duże, Porady Górne, Regnów, Rosocha, Rzeczyca, Sadkowiec, Sadkierz, Stara Wieś, Tarnowska Wola, Teklin, Teodozjów, Węgrzynowice, Wielka Wola, Wilkowice, Wola Chojnała, Wólka Lesiewska, Żdżarki, Żdżary i Żelechlinek oraz miasta: Biała Rawska, Nowe Miasto n. Pilicą i Rawa Mazowiecka,
15. Powiat sieradzki obejmował gromady: Annapole, Barczew, Bartochów, Braszewice, Broszki, Brzeźnio, Burzenin, Charłupia Mała, Charłupia Wielka, Chojne, Czechy, Dąbrowa Wielka, Dzierżazna, Godynice, Górna Wola, Grabówka, Grójec Wielki, Gruszyce, Jakubice, Janiszewice, Kamionaczyk, Karsznice, Kliczków Mały, Klonowa, Kłocko, Karczew, Krobanówek, Krokocice, Kuźnica Zagrzebska, Monice, Niechmirów, Niemojew, Ostrów, Owieczki, Potok, Pruśniewice, Ralewice, Rossoszyca, Rzechtka, Sikucin, Słomków Mokry, Stolec, Uników, Wałczew, Wielka Wieś, Włocin, Wola Będkowska, Woźniki, Wróblew, Zagajew i Żuraw oraz miasta: Sieradz, Szadek, Warta i Złoczew,
16. Powiat skierniewicki obejmował gromady: Aleksandria, Białynin – Krasówka, Dańków, Dębowa Góra, Głuchów, Godzianów, Grzymkowice, Janisławice, Jeruzal, Kamion, Kawęczyn Nowy, Korabiewice, Kowiesy, Lipce, Lisowola, Marków, Michowice, Miedniewice, Mokra Prawa, Pszczonów, Puszcza Mariańska, Raducz, Radziwiłłów, Sierakowice Prawe, Słomków, Słupia, Strzyboga, Winna Góra, Wola Pękoszewska, Wysokienice i Żelazna oraz miasto Skierniewice,
17. Powiat miejski Tomaszów Mazowiecki,
18. Powiat wieluński obejmował gromady: Biała, Bieniędzice, Chorzyzna, Chotów, Ciecuiów, Czarnożyły, Dalachów, Dąbrowa, Dolina Czernicka, Drobnice, Dymki, Dietrzkowice, Dietrzniki, Gaszyn, Jaworzno, Komorniki, Konopnica,

Kowale, Krzyworzeka, Lututów, Łagiewniki, Małuszyn, Mierzyce, Młynisko, Mokrsko, Naramice, Olewin, Osjaków, Ostrówek, Ożarów, Pątnów, Popowice, Przedmoście, Przywóz, Radoszewice, Raducki Folwark, Ruda, Rudniki, Skomlin, Skrzywno, Strojec, Szynkielów, Świątkowice, Turów, Wielgie, Wierzbie, Wierzchlas, Wola Rudlicka, Wróblew, Wygielców, Załęczce Małe i Żytniów oraz miasta: Praszka i Wieluń,

19. Powiat wierszowski obejmował gromady: Bolesławiec, Czastary, Galewice, Łubnice, Mieleszyn, Ochędzyn, Osiek, Ostrówek, Parcice, Pichlice, Pieczyska, Podzamcze, Sokolniki, Walichnowy, Węglewice, Wójcin, Wyszanów i Żdźary oraz miasto Wieruszów,

20. Powiat miejski Zduńska Wola,

21. Powiat miejski Zgierz.

Ten stan podziału administracyjno-terytorialnego na obszarze województwa nie okazał się ostateczny. 1 stycznia 1958 r. dokonano wielu korekt granicznych między powiatami. Ponadto rozpoczął się proces zmniejszania ilości gromad³¹. Wszystko to miało na celu tworzenie jednostek większych i zarazem silniejszych gospodarczo. Przesunięto też granice administracyjne wielu miast. Okazało się jednak, że i te zabiegi nie rozwiązały problemów jednostek administracji państwowej stopnia podstawowego. Na początku lat siedemdziesiątych podjęto prace na rzecz utworzenia gmin, które miały sprostać wszystkim wymaganiom najniższej jednostki terytorialnej państwa. 1 stycznia 1973 r. utworzono gminy, zlikwidowano osiedla, powołano też wspólne rady gmin z małymi miastami niestanowiącymi powiatów. Równocześnie nastąpiło częściowe przesunięcie kompetencji z powiatu do gminy. Uwidocznilo się to w powiększonych uprawnieniach naczelnika gminy. W ramach akcji tworzenia gmin 9 grudnia 1972 r. Wojewódzka Rada Narodowa w Łodzi podjęła uchwałę na mocy, której dotychczasowe powiaty otrzymały następującą strukturę terytorialną:³²

1. Powiat bełchatowski obejmował gminy: Bełchatów, Drużbice, Grocholice, Kleszczów, Kluki i Szczerców,
2. Powiat brzeziński obejmował gminy: Będków, Brzeziny, Domosin, Jeżów, Kolutzki, Nowosolna, Rogów, Rokiciny, Stryków i Ujazd oraz miasto Brzeziny,

³¹ Stan administracji terytorialnej województwa łódzkiego w tym okresie szczegółowo przedstawił – M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego*, s. 112, 119-144.

3. Powiat kutnowski obejmował gminy: Bedlno, Chodów, Dąbrowie, Dobrzeli, Krośniewice, Krzyżaków, Kutno, Łanięta, Nowe Ostrowy, Oporów, Strzelce i Żychlin oraz miasto Kutno,
4. Powiat łaski obejmował gminy: Buczek, Dłutów, Dobroń, Łask, Sędziejowice, Widawa, Wodzierady, Zapolice i Zelów oraz miasta: Łask i Zelów,
5. Powiat łęczycki obejmował gminy: Daszyna, Góra Św. Małgorzaty, Grabów, Łęczyca, Ozorków, Parzęczew, Piątek, Świnice Wareckie i Witonia oraz miasto Łęczyca,
6. Powiat łowicki obejmował gminy: Bielawy, Bolimów, Chąśno, Domaniewice, Głowno, Kiernozia, Kocierzew Południowy, Łowicz, Łyszkowice, Nieborów i Zduny oraz miasto Łowicz,
7. Powiat łódzki obejmował gminy: Aleksandrów Łódzki, Anderespol, Brójce, Czarnocin, Ksawerów, Lutomiersk, Rzgów i Tuszyn,
8. Powiat miejski Łódź,
9. Powiat pajęczański obejmował gminy: Działoszyn, Kiełczygłów, Nowa Brzeźnica, Pajęczno, Rusiec, Rząśnia, Siemkowice, Strzelce Wielkie i Sulmierzyce,
10. Powiat piotrkowski obejmował gminy: Gorzkowice, Grabica, Kamięnsk, Łęki Szlacheckie, Moszczenica, Ręczno, Rozprza, Sulejów, Wola Krzysztoporska i Wolbórz,
11. Powiat miejski Piotrków Trybunalski,
12. Powiat poddębicki obejmował gminy: Dalików, Niewiesz, Pęczniew, Poddębice, Uniejów, Wartkowice i Zadzim,
13. Powiat radomszczański obejmował gminy: Dąbrowa Zielona, Dobryszyce, Gidle, Gomunice, Kłomnice, Kobile Wielkie, Kodrąb, Kruszyna, Lgota Wielka, Ładzice, Masłowice, Radomsko, Wielgomłyny i Żytno,
14. Powiat rawski obejmował gminy: Biała Rawska, Cielądz, Czerniewice, Inowłódz, Lubochnia, Nowe Miasto n. Pilicą, Rawa Mazowiecka, Rzeczyca, Sadek, Sadowice i Żelechlinek,
15. Powiat sieradzki obejmował gminy: Brąszewice, Brzeźnio, Burzenin, Gruszycze, Klonowa, Sieradz, Szadek, Warta, Wróblew i Złoczew,

³² Dz. U. WRN 1972, nr 14, poz. 185.

16. Powiat skierniewicki obejmował gminy: Głuchów, Godzianów, Kowiesy, Lipce Reymontowskie, Maków, Nowy Kawęczyn, Puszcza Mariańska, Skierniewice i Słupia oraz miasto Skierniewice,
17. Powiat miejski Tomaszów Mazowiecki,
18. Powiat wieluński obejmował gminy: Biała, Czarnożyły, Konopnica, Lututów, Mokrsko, Osjaków, Ostrówek, Pątnów, Praszka, Rudniki, Skomlin, Wieluń i Wierzchlas,
19. Powiat wieruszowski obejmował gminy: Bolesławiec, Czastary, Galewice, Łubnice, Sokolniki i Wieruszów,
20. Powiat miejski Zduńska Wola,
21. Powiat miejski Zgierz.

Po tych zmianach województwo łódzkie było podzielone na 16 powiatów oraz 5 miast na prawach powiatów. Szczególny status posiadała Łódź, jako stolica województwa oraz powiatu. Była także miastem wydzielonym z terenu województwa, jako odrębne województwo miejskie³³. Nowy porządek administracyjny z 1973 r. stanowił preludeum do zniesienia powiatów. Stało się to na mocy *Ustawy o dwustopniowym podziale administracyjnym państwa* z 28 maja 1975 r.³⁴ W ten sposób na kilkadziesiąt lat zanikła struktura powiatowa, zaś województwo łódzkie zredukowano do najmniejszego w Polsce i nadano mu status województwa miejskiego.

3. W III Rzeczypospolitej

W ramach demokratyzacji życia społeczno-politycznego w Polsce doszło do uchwalenia 8 marca 1990 r. *Ustawy o samorządzie terytorialnym*, zaś 22 marca tr. *Ustawy o terenowych organach rządowej administracji ogólnej* oraz *Ustawy o pracownikach samorządowych*.³⁵ Administracja rządowa działająca na poziomie województwa, uzupełniona została w terenie przez stworzenie tzw. rejonów. Dokonało się to na mocy rozporządzenia Ministra – Szefa Urzędu Rady Ministrów z 1 sierpnia 1990 r. w sprawie określenia siedzib i terytorialnego zasięgu działania urzędów rejonowych³⁶. Jednak reaktywowanie samorządu terytorialnego, połączona z przywróceniem trójstopniowego podziału terytorial-

³³ J. Kwiatek, T. Lijewski, *Leksykon miast polskich*, Warszawa 1998, s. 465.

³⁴ J. Malec, D. Malec, *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Kraków 2000, s. 210.

³⁵ Dz. U. 1990, nr 21, poz. 123.

³⁶ Dz. U. 1990, nr 54, poz. 316.

nego³⁷ nastąpiło dopiero po kilku latach funkcjonowania urzędów rejonowych, jako jednostek pomocniczych. 1 stycznia 1999 r. weszły w życie następujące ustawy: z 5 czerwca 1998 r. *O samorządzie województwa*³⁸, *O administracji rządowej województwa*³⁹ i *O samorządzie powiatowym*⁴⁰ oraz z 24 lipca tr. *O wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa*⁴¹. Na mocy tej ostatniej ustawy utworzono województwo łódzkie w skład, którego weszły obszary dawnych województw: miejskiego łódzkiego, piotrkowskiego, sieradzkiego oraz część kaliskiego, konińskiego, płockiego i skierniewickiego. Podstawą do ustanowienia struktury powiatowej w nowym województwie łódzkim było rozporządzenie Rady Ministrów z 7 sierpnia 1998 r. w sprawie utworzenia powiatów. Na terytorium województwa łódzkiego utworzono wtedy powiaty, którym podlegały następujące miasta i gminy:⁴²

1. Powiat bełchatowski obejmujący gminy: Bełchatów, Drużbice, Kleszczów, Kluuki, Rusiec, Szczerców i Żelów oraz miasto Bełchatów,
2. Powiat kutnowski obejmujący gminy: Bedlno, Dąbrowice, Krośniewice, Krzyżaków, Kutno, Łanięta, Nowe Ostrowy, Oporów, Strzelce i Żychlin oraz miasto Kutno,
3. Powiat łaski obejmujący gminy: Buczek, Łask, Sędziejowice, Widawa i Wodzierady,
4. Powiat łęczycki obejmujący gminy: Daszyna, Góra Św. Małgorzaty, Grabów, Łęczyca, Piątek, Świnice Wareckie i Witonia oraz miasto Łęczyca,
5. Powiat łowicki obejmujący gminy: Bielawy, Chaśno, Domaniewice, Kiernozia, Kocierzew Południowy, Łowicz, Łyszkowice, Nieborów i Zduny oraz miasto Łowicz,

³⁷ Ustrój samorządu w Polsce został gruntownie uregulowany w uchwalonej 2 IV 1997 r. Konstytucji RP. Podstawową jednostką samorządu terytorialnego jest gmina, lecz Konstytucja nie zamyka drogi do rozwoju innych jednostek samorządu terytorialnego. Konsekwencją postanowienia art. 164 ust. 2 Konstytucji jest nowy podział terytorialny Polski i nowy ustrój samorządowy, jego rozbudowa również na szczeblu powiatowym i wojewódzkim – K. Bucholc-Srogosz, *Samorząd terytorialny w Polsce w XX wieku (studium historyczno-prawne)*, Gubernaculum et Administratio. Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji WSP w Częstochowie 1 (2001), z. 1, s. 43.

³⁸ Dz. U. 1998, nr 91, poz. 576.

³⁹ Dz. U. 1998, nr 91, poz. 577.

⁴⁰ Dz. U. 1998, nr 91, poz. 578.

⁴¹ Dz. U. 1998, nr 96, poz. 603.

⁴² Dz. U. 1998, nr 103, poz. 652.

6. Powiat łódzki wschodni obejmujący gminy: Anderespol, Brójce, Brzeziny, Dmosin, Jeżów, Koluszki, Nowosolna, Rogów, Rzgów i Tuszyn oraz miasto Brzeziny,
7. Powiat opoczyński obejmujący gminy: Białaczów, Drzewica, Mniszków, Opoczno, Paradyż, Poświętne, Sławno i Żarnów,
8. Powiat pabianicki obejmujący gminy: Dłutów, Dobroń, Ksawerów, Lutomiersk i Pabianice oraz miasta: Konstantynów Łódzki i Pabianice,
9. Powiat pajęczański obejmujący gminy: Działoszyn, Kielczygłów, Nowa Brzeźnica, Pajęczno, Rząśnia, Siemkowice, Strzelce Wielkie i Sulmierzyce,
10. Powiat piotrkowski obejmujący gminy: Aleksandrów, Czarnocin, Gorzkowice, Grabica, Łęki Szlacheckie, Moszczenica, Ręczno, Rozprza, Sulejów, Wola Krzysztoporska i Wolbórz,
11. Powiat poddębicki obejmujący gminy: Dalików, Poddębice, Pęczniew, Uniejów, Wartkowice i Zadzim,
12. Powiat radomszczański obejmujący gminy: Dobryczyce, Gidle, Gomunice, Kamieńsk, Kobile Wielkie, Kodrąb, Lgota Wielka, Ładzice, Masłowice, Przedbórz, Radomsko, Wielgomłyny i Żytno oraz miasto Radomsko,
13. Powiat rawski obejmujący gminy: Biała Rawska, Cielądz, Rawa Mazowiecka, Regnów i Sadkowice oraz miasto Rawa Mazowiecka,
14. Powiat sieradzki obejmujący gminy: Błaszki, Brąszewice, Brzeźnio, Burzenin, Goszczanów, Klonowa, Sieradz, Warta, Wróblew i Złoczew oraz miasto Sieradz,
15. Powiat skierniewicki obejmujący gminy: Bolimów, Głuchów, Godzianów, Kowiesy, Lipce Reymontowskie, Maków, Nowy Kawęczyn, Skierniewice i Słupia,
16. Powiat tomaszowski obejmujący gminy: Będków, Budziszewice, Czerniewice, Inowłódz, Lubochnia, Rakociny, Rzeczyca, Tomaszów Mazowiecki, Ujazd i Żelechlinek oraz miasto Tomaszów Mazowiecki,
17. Powiat wieluński obejmujący gminy: Biała, Czarnożyły, Konopnica, Mokrsko, Osjaków, Ostrówek, Pątnów, Skomlin, Wieluń i Wierzchlas,
18. Powiat wieruszowski obejmujący gminy: Bolesławiec, Czastary, Galewice, Lututów, Łubnice, Sokolniki i Wieruszów,

19. Powiat zduńskowolski obejmujący gminy: Szadek, Zapolice i Zduńska Wola oraz miasto Zduńska Wola,

20. Powiat zgierski obejmujący gminy: Aleksandrów Łódzki, Głowno, Ozorków, Parzęczew, Stryków i Zgierz oraz miasta: Głowno, Ozorków i Zgierz.

Oprócz wyżej wymienionych powiatów ziemskich na terytorium województwa łódzkiego utworzono jeszcze powiaty grodzkie, czyli miasta na prawach powiatów, do których należały: Łódź, Piotrków Trybunalski i Skierniewice.

4. Zakończenie

Przez cały omawiany okres funkcjonowania województwa łódzkiego dochodziło do wielu zmian w strukturze powiatowej. W chwili powstania województwa w 1919 r. w jego skład weszło 13 powiatów. Ostatecznie w wyniku przemian terytorialnych w okresie międzywojennym województwo łódzkie było podzielone na 14 powiatów oraz 5 miast wydzielonych i stan ten utrzymał się do 1939 r. W czasie okupacji hitlerowskiej województwo łódzkie zostało zniesione. Po II wojnie światowej przywrócono przedwojenny podział terytorialny, jednak ten stan niebawem uległ zmianie, gdyż 2 powiaty wydzielono do sąsiedniego województwa kieleckiego. Doszło także do licznych korekt granicznych między powiatami oraz województwami sąsiednimi. Do takiego stanu przyczyniło się utworzenie nowych powiatów na obszarze województwa oraz ościennych województw. Ponadto należy zauważyć, iż w okresie powojennym miasto Łódź funkcjonowało na prawach województwa miejskiego. W 1975 r. powyższa struktura administracyjno-terytorialna została zmieniona. Zlikwidowano wtedy województwo łódzkie, a wraz z nim organizację powiatową. Powstało wtedy niewielkie województwo miejskie łódzkie. W III Rzeczypospolitej doszło do prac na rzecz reaktywowania samorządu terytorialnego. W 1990 r. powołano urzędy rejonowe, jako jednostki pomocnicze, zachowując jednocześnie dwustopniowy zasadniczy podział terytorialny. Dopiero w kilka lat później przywrócono trójstopniowy podział terytorialny. 1 stycznia 1999 r. utworzono województwo łódzkie, w skład którego weszło 20 powiatów ziemskich oraz 3 powiaty grodzkie.